

STIG STRÖMHOLM:

Den europeiska möjligheten

Visst hör Sverige ihop med Europa men det innebär ingen som helst förpliktelse till förgäpelse, skriver Stig Strömholm.

I fråga om kultur har Europa mycket att erbjuda oss trots att Sverige i lika hög grad som något annat europeiskt land är ett "kulturland". Europa kan lära oss mycket om öppenhet, konkurrens och tolerans men också då det gäller smala högelitära kulturelement.

Prorektorn vid Uppsala Universitet, professor Stig Strömholm, är ordförande i Svenska nationalkommittén för kulturellt samarbete i Europa.

Det torde knappast vara någon överdrift att säga, att det tröga och sällan särskilt febrila Sverige i denna vår – 1988 – går i ett slags Europafeber, som dessutom redan varat länge, med dagens mått mätt: bortåt ett år. Den som länge, segt och med ringa framgång i årtionden stretat för att försöka hålla amerikafeberns yra tillbaka med försiktiga hänvisningar till de gamla grannarna på andra sidan bäcken borde vederbörligen triumfera. Så enkelt är det nu tyvärr sällan.

Sedan årsskiftet 1987–88 har jag i olika egenskaper, mest som föreläsare, medverkat i minst sex–sju sammankomster i Sverige (och Finland och faktiskt en gång också i Paris, låt vara i en svensk krets) om vårt lands förhållande till den världsdel som vi trots allt enligt städse obestridda uppgifter tillhör. Det är karakteristiskt, för övrigt, att det genomgående talats och undrats om "Sverige och Europa" – inte "Sverige och det övriga Europa".

Har man länge sysselsatt sig med en frågeställning och finner man helt plötsligt att den verkstad, där man vant sig vid att stilla och obemärkt driva sitt otacksamma hantverk, i en handvändning invaderats av hopar med ivriga, frågande och bedyrande, bullrande och knuffande medmänniskor – bland vilka man redan urskiljer de livsdugliga kommande vinnarna, dem som är på väg att inmuta den nya vågen och göra den till försörjningsbas eller åtminstone språngbräda – då grips man av tjurighet och motsägelselust. Det var visserligen trist att vara ensam, och litet smått martyrt, men tydligen var det ändå mer tillfredsställande än att plötsligt bli kullsprungen av beställsamma opportunisterna. Det är, som åsnan I-or

visste, sällan helt bra här i livet. Att vara ensam är dystert. Att vara i tvivelaktigt sällskap är dystrare. Martyrkronan har sin charm.

Har man ägnat en smula intellektuell energi åt att överväga Sveriges förhållande till resten av Europa, börjar successivt ett antal satsar hamras ut som förhållandevis självklara. Annat blir å andra sidan mer och mer problematiskt.

Att vi *hör dit*, till exempel — ju mer man överväger, desto mer uppenbart självklart. Sverige — aktivt med att plundra de södra östersjökusterna sedan i varje fall 700—800-talet, aktiv härskarinna över samma kuster sedan tidigt 1600-tal... Sverige — vars kung är riksoedelbar landsfurste i det heliga romerska riket av tysk nation mellan 1648 och 1806... Sverige — med en hygglig befolkningsstatistik sedan 1749, obetydlig eller obefintlig analfabetism sedan ungefär samma tid... Sverige: att vi inte skulle vara fullmyndiga, fullvärdiga och ganska självklara européer är ju rent nonsens. En annan sak, lika självklar, är att vi är geografiskt perifera, fattiga (gammal- och nyfattiga — men därom vore annat och mer att säga än som hör hemma i detta sammanhang; må det räcka att be den gunstige läsaren överväga *dels* vad vintern kostar varje svensk per år jämfört med motsvarande kostnad för varje medborgare i Frankrike eller Tyskland, *dels* hur många vi är om att hålla en motorvägskilometer eller hundra meter telefonledning i stånd jämfört med motsvarande antal i t ex Bayern) och i vissa sociologiska hänseenden en smula avvikande. Men vem föreställer sig på fullt allvar, att inte den portugisiska atlantkusten, Apulien, Peloponnesos, de östliga alpdalarna, de skotska öarna, Bretagne,

det mörkaste Auvergne, Frisland eller Nordvästjylland är ungefär lika fjärran, i avgörande hänseenden, från "Europa" som Alvesta, Karlstad, Gävle eller varför inte Luleå?

Har man ägnat en smula intellektuell energi åt frågan om vår tillhörighet till Europa i bortåt tjugo år, är det inte utan att ledan kommer krypande när detta ämne kommer på tal, i synnerhet om det kommer yrvaket. Det hindrar givetvis inte att relationen är problematisk. Man kan som bekant umgås med sina fränder eller undvika dem. Är Europa en "möjlighet" för Sverige och i så fall vilken?

Varning för okritisk beundran

På två punkter tror jag det är viktigt att storstäda bland föreställningar och vanföreställningar.

Det finns till att börja med ingen som helst anledning att hemfalla åt något slags okritisk beundran för världsdelen Europa. *Något* finns det — det vet vi alla — som gör att vi på något egenartat sätt till slut ändå hör närmare samman med syskon och till och med kusiner än med även de ädlaste, till vänskap mest inbjudande främlingar. Det finns tjänster och annat, som vi med frågelös självklarhet skulle göra en frände (eller en gammal skolkamrat), som vi egentligen inte är riktigt tillfreds med, men vilka vi skulle tveka att bestå en väsentligt mer högaktad och rentav avhållen och beundrad men i något slags sociologisk mening mer "avlägsen" medmänniska. Den litet resignerade och omoraliska formeln "blod är tjockare än vatten" är inte enbart löst prat. Men ur dessa blodets dunkla hemligheter vore det lika farligt som enfaldigt att dra långt-

gående slutsatser. Europa är, till skillnad från Asien, Afrika, och åtminstone stora delar av Amerika, befolkat av våra kusiner och syslingar. Vi hör ihop, i något slags ödesgemenskap, men det skapar inga som helst förpliktelser till förgäpelse. Hemma hos mig brukar vi ibland tala om "o-la-la-skolan" som en sammanfattande benämning för ett okritiskt fransyskerifjant, som inte är helt okänt i våra trakter. "Europa" kan — vederbörligen hanterat, utvalt och uttolkat av o-la-la-skoliter och likasinnade (det finns också en ungefär lika enfaldig tweed-skola; Tyskland har av icke helt obegripliga skäl klarat sig från liknande olyckor sedan åtminstone 1945) bli en veritabel fara. Den numera hundraåriga folkliga amerikakulten ter sig i all sin klumpighet snarast bättre vid jämförelse; det finns en hård rationalitet i den.

För det andra är "Europa" kanske inte så oproblematiskt ädelt som vi gärna föreställer oss (med "vi" menar jag de årgångar som visserligen hunnit se och avsky nazismen och därmed kanske just på grund av den nästan chockartade avskyns väldokumenterade självklarhet kommit att underskatta den som inte alltför avlägsen europeisk attityd och fara). För mig åtminstone kom Europa, i vars mest förföriska aspekter jag hade den stora förmånen att få bli generöst delaktig redan från helt unga år — med brinnande hjärta och lysande ögon, det skall jag gärna medge: franska herrgårdar, colleges i Cambridge, konsertsalar i München, det var nu en enda stor lycka, och det kan ännu vara så, när det vill sig — för mig blev Europa det hotade fästet, där allt gott och värdefullt samlats, mellan amerikansk stupiditet, storebrorsarrogans och brutalitet å ena sidan, det allsidigt vedervärdiga

östliga förtryckarsamhället å den andra. Det var kanske en alltför enkel syn på saken.

I fjol skrev jag förordet till den svenska utgåvan av den brittiske journalisten och författaren Paul Johnson's "Modern Times". Jag framhöll — med rätta, som jag alltjämt anser — att det var en litterärt lysande enmansbragd, att boken genomlades av ett liv och en lidelse av ett slag som för tanken till Thukydides' berättelser om Athens undergång i det peloponnesiska kriget och till Gibbon's skildring av det senromerska rikets nedgång och fall. Ty Johnson's lidelse är av samma slag; den är i släkt med tragödnas; hans historia är

Att vi inte skulle vara fullmyndiga, fullvärdiga och ganska självklara européer är ju rent nonsens.

en berättelse om blindhet och dårskap, om nedgång och fall. Det beror framför allt på att Johnson, som jag också framhöll, anlägger ett europeiskt — ännu snävare: ett brittiskt — perspektiv på händelseförloppet. Och detta, tillät jag mig säga, är nu en gång — om man måste välja sida — det anständigaste perspektiv jag kan tänka mig vid betraktandet av detta dystra skådespel.

Härpå utbröt det våldsammaste — och snart nog också otrevligaste, mest hätska och hatiska — publicistiska rabalder jag kan erinra mig ha genomlevt under en på utslagna tänder och nedblodade skjortor icke helt barskrapad, oegennyttig, oopportunistisk, inte blott olönsam, utan också i åtskilliga viktiga hänseenden dyrt betald tjugofemårig verksamhet i spalterna.

Tumultet kring Johnson's "Modern Times" var emellertid inte utan lärdomar. Till de fattiga ambitioner som en vetenskapsman gärna vill behålla, även om han hamnar i presspolemikens sumpiga regioner, hör den att förbli öppen, iakttä, lära och vid behov korrigera sina ställningstaganden. Själva den hatiska intensiteten i debatten kring Johnson's bok bjöd på en lärdom: jag hade — med en aningslöshet som jag är för gammal för att ha rätt att begära överseende med — placerat in mitt självklart positiva och nästan idylliska europabegrepp (min eurocentricitet, sade en ensidig och hätsk men på den punkten inte helt vilseförd kritiker) i ett sammanhang, där Europa *också*, och kanske framför allt, står för något annat än den hotade högre odlingen: står för en brutalitet och arrogans, som visserligen börjar ligga ett stycke tillbaka i tiden men som tydligt ännu är starkt levande på sina håll och som alltså kan få vissa bedömare att bokstavligen se rött. Den våldsamma debatten innefattade allsköns besvikna marxistiska tomtenisserier men den lärde mig — däri låg dess allvar och värde — att tonfall, attityder, estetiserande och romantiserande talesätt, som ter sig fjäderlätt och harmlösa vid ett high table i Cambridge eller ett middagsbord i Tyskland, Frankrike — eller för den delen Sverige — kan riva upp halvläkta sår på många håll i världen. Det finns angreppsvinklar och jämförelsesituationer, i vilka USA — detta litet klumpiga USA, som vi "riktiga européer" från början vant oss vid att se en smula *von oben* — otvivelaktigt har fullgoda skäl att både förakta och fördöma oss som ett slags praktiskt och moraliskt sjuka förstörelsekonstnärer. Det amerikanska antikoloniala patos som

var levande ännu vid det senaste sekelskiftet och kanske ett par årtionden in på 1900-talet är måhända dött idag; det är inte helt onyttigt att påminna om att det har funnits.

Kan vi få ut något av Europa?

Ingen okritisk europakult, således, som förgapat förhålligat allt det lysande men grymma elände som vår världsdel spritt omkring sig i århundraden. Går det då överhuvudtaget att få ut något av Europa? Är det möjligt att *välja* i historia och nutid?

Vad först historien beträffar, tror jag det är på sin plats att skingra en djupt ligande men fullkomligt ogrundad fördom, nämligen att Sverige skulle stå för något slags speciell *modernism*, skulle i någon betydelsefull mening (någon *annan* mening än efterkrigsbyggda sovstäders relativa dominans över korsvirkesidyller i stads- och landskapsbilden eller ytligt egalitära umgängesseders snabba spridning i alla kretsar) ligga *före* världen, eller Europa, i övrigt. Frågeställningen tillhör inte de mest fruktbara, och jag skall snabbt överge den, men jag tror likväl, med åtskilliga svenska reaktioner och uttryck i minnet, att den förtjänar ett par rader. Den säkraste beskrivningen av och förklaringen till svensk "modernism" (förutom på de fåtaliga områden, där vi *faktiskt "ligger före"*, som *varje* land brukar ha åtminstone något arbetsfält, där det av olika skäl verkligen odlat några färdigheter, institutioner eller produkter med större framgång än grannarna, det må gälla urverk, öl, ostar eller kommunal självstyrelse, det är nog helt enkelt vår *fattigdom*: vår fattigmansfunktionalism och

-rationalism. Att stads- och landskapsbildningen ser "modern" ut beror på att vårt alltid folkfattiga land aldrig haft några omfattande långlivade byggnader; de glesa stugorna var av trä, och de revs eller brann. Kyrkor och herrgårdar i sten och tegel ligger glest; av verkliga "stenstäder" av någorlunda hög ålder har vi på sin höjd en handfull. Det är klart att landet ser nybyggt ut (om jag vågade, skulle jag här brista ut i patetisk klagan över de förfulande silotornen som fördärvar alltför ädla långsträckta, i landskapet inkomponerade gårdssilhouetter och kommer Mellersta Västern att rycka allt närmare! Kunde ingen av den svenska fattigdomens geniala formskapare finna en lösning här?). Det är nybyggt. Det betyder emellertid inte nödvändigtvis att det är "modernt" i någon speciell, eller djupare, mening.

Att det förefaller "modernt" i fråga om seder, bruk och later är egentligen också – och detta är naturligtvis viktigare – ett gleshets- och fattigdomsfenomen: vi står med stor sannolikhet tidigt i början av den urbaniseringsprocess som de stora industriländerna genomgick för mellan hundra och tvåhundra år sedan. Denna smärtsamma procedur sammanfaller med, förstärker och förstärks av, en viss social omskakning, som emellertid troligen är väsentligt mindre djupgående än man ofta inbillar sig eller åtminstone på många håll (och av ganska hedersamma skäl) gärna vill tro. Förenklade påståenden i det här slaget av frågor är sällan riktiga, men jag vill hävda att det är minst lika korrekt, om man nu tvingas välja, att påstå, att vi "ligger efter" som att göra gällande att vi "ligger före". Det är i mycket stor omfattning den gamla glesbygdens mindre sofistikerade relationer som har ryckt in i städer-

na. Att spå är vanskligt, men det skulle inte förvåna mig, om det opersonliga och distanta urbana umgängeskick – med "niande" och allt -, som idag är de täta kontinentala storstadssamhällenas svala smörjolja, om ett par-tre generationer blivit den position till vilken högurbaniserade svenskar, till integritetens och anonymitetens värn, tagit sin tillflykt, sedan glädjen att få säga "hurrururu" till socknens godsägare eller präst klingat av och blivit psykologiskt likgiltig och därmed obegriplig.

Det är nu emellertid inte i första hand stadsmannaskick som Europa kan ge oss.

Det finns ingen som helst anledning att hemfalla åt något slags okritisk beundran för världsdelen Europa.

Kultur

Vad vi kan få – och ge – i ekonomiskt hänseende skall jag här inte ens försöka tala om. Därom talar ju alla andra. Jag håller mig till det ovägbara – detta som efter högtidliga introducerande harsklingar brukar benämnas kultur.

Det förefaller mig viktigt att slå fast, att Sverige ändå har ganska mycket av den varan. Sverige är, i lika hög grad som något annat europeiskt land, ett "kulturland". Rent sociologiskt saknar vi troligen två ingredienser i kontinentaleuropeiskt och engelskt kulturliv. Först och främst har vi inte, i varje fall inte kontinuerligt, de allra mest exklusiva kreativa eliterna – som å ena sidan har exceptionella verkningssamheter, å andra sidan ställer mycket specifika krav på samhälleliga

omgivningar som förutsättningar för sin uppkomst och sitt fortbestånd (och därför, helt brutalt, genomsnittligt sett har svårt att födas och leva i en liten kulturmiljö) men som också innefattar allsköns risker för sig och andra. Sådana grupper kan finnas, åtminstone periodvis, även i mycket små miljöer — Finland och tidvis Norge bjuder på intressanta exempel — men i Sverige har de knappast någonsin bildats. Vidare, och det är kanske ändå den allvarligaste bristen, saknas i varje fall numera nästan helt den s k bildade publi-

Vi har inte, i varje fall inte kontinuerligt, de allra mest exklusiva kreativa eliterna.

ken: ett tillräckligt brett skikt med tillräckliga kunskaper, tillräcklig ansvarskänsla, tillräcklig säkerhet och tillräckligt, bl a ekonomiskt, inflytande för att fullgöra ett aktivt domare-, gynnare- och ibland skarprättarevärv i kulturella angelägenheter. Rollen spelas i Sverige idag av andra kategorier, närmast en funktionärsgrupp med offentliga medel i kassakistan. Det behöver knappast sägas, att samtidigt som detta är nära nog ofrånkomligt i ett litet land med homogen tradition och små ekonomisk-kulturella klyftor, är det en fara. I gengäld är "kulturen", sådan den nu är, otvivelaktigt jämnare spridd än på de allra flesta håll och sannolikt också berikad av folkliga element, som knappast kommer till tals på lika gynnsamma villkor på de flesta håll. Man kan gilla eller ogilla fenomenet. Det är knappast resultatet av medvetet och frivilligt väljande, men det ger otvivelaktigt profil och särart. Om man inte är beredd att totalt skilja på

kultur och samhällsetik — och för egen del förmår jag inte göra en sådan åtskillnad — är det starka folkliga inslaget ett värde i sig (hur främmande det sedan må förekomma mig till sitt innehåll).

Har vi då ingenting att hämta, utom vanlig s a s rutinmässig "rundgång" av produkter och metoder? Självfallet har vi det. Till att börja med, finns det ingen som helst anledning att misstänkliggöra eller avvisa *de smala högelitära kulturelementen* endast därför att de inte — i regel inte — kan produceras eller reproduceras här. Tvärtom, det är självklart att här finns något att hämta, med öppenhet och ödmjukhet, men utan krus eller fjant. Det är ingen skam för den fattige att gå med tacksam glädje genom praktfullare salar än han själv kan. bygga åt sig.

Öppenhet, konkurrens och tolerans

Men *öppenheten* har ett mer generellt värde. Vi är nu en gång en liten, i huvudsak homogen civilisation med starkt begränsad social och kulturell erfarenhet. Slutenheten och instängdheten lurar ständigt. Det är, vill jag påstå, det allra viktigaste: den europeiska möjligheten är den friska vinden, den intellektuella, religiösa, kulturella, politiska och ekonomiska frihetens vind. Vi behöver den ständigt.

Ett speciellt element, en delaspekt av öppenheten, är den fria *konkurrensen*. Läser man uppmärksamt svensk memoarlitteratur från 1800-talet och det tidigare 1900-talet i jämförelse med samtida levnadsskildringar från de stora ländernas samhälleliga miljö vid samma tider, är det påfallande i hur hög grad och hur långt fram i tiden kärabrorsmentaliteten (som revolutionsgeneralen Carl XIV

Johan snabbt såg och identifierade i sitt nya rike) präglat svenskt liv. Det är inte självklart något att enbart beklaga. Kamaraderi är ett hot mot vissa väsentliga samhällsintressen, men det kan paradoxalt nog också vara en garanti för anständighet (engelsk tradition är mer känd – ”den gamla skolslipsen” innebär privilegier men också krav) men både från rättvise-, kvalitets- och effektivitetssynpunkter är kamaraderiet något som måste ständigt bevakas. Den vidgade horisonten, den europeiska, är en hjälp härvidlag. Den ger pålitligare underlag för de nödvändiga jämförelserna. Det gäller inte enbart varor. Det gäller också människor.

Till slut: *toleransen*. Det är något vi sedan länge tillbeder med munnens beaktelse, men vi vet alla hur det alltför ofta blir, när vi måste bekänna färg i en plötsligt uppträdande situation, där främlingar

utan särskilda anspråk eller särskilda förberedelser träder in i vårt vardagsliv. *Europeiska bygder* utanför Sverige är förvisso inte särskilt toleranta. Återigen finns det anledning påstå, att vi inte har mer att skämmas för än andra. Men *Europa* är en lektion och en övning i tolerans. Det är utjordsodlarens privilegium att ibland kunna se ut över hela byn, gård för gård. Det är också vårt privilegium som utkantsstat i strikt geografisk mening. Det finns ingen förnuftig anledning att odla någon de ”periferas” mindrevärdeskänslor. Men lika orimligt är det att inte använda ögonen, att inte försöka samtidigt och med tacksamhet se hela den överväldigande färgrika palett som Guds vackra värld nu en gång bjuder. Den svenska fattigdomen är och förblir ofta den yppersta smakrådgivare och stilbildare. Vidare än så bör dess roll inte med avsikt utformas.